

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ—ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

Travel and Politics in Armenia, London, 1914.

«Ճանապարհորդութիւն եւ քաղաքական կեանք

Հայաստանի մէջ» Լոնդոն, 1914.

«Արարատ»-ի խմբագրութիւնը շնորհակալութեամբ ստացել է վերոյիշեալ վերնագիրն կրող գեղեցիկ անգլիերէն հրատարակութիւնը, որ գրել են Բըքստըն ապգանուհնով երկու եղբայրները, որոնցից մէկը Անգլիոյ պարլամենտի անդամն է, իսկ միւսը քահանայական աստիճանով հոգևորական: Այդ երկու համակերկի եղբայրները, լցուած ցանկութեամբ անձամբ տեսնելու Հայաստանն ու նորա դարերով տառապած ժողովուրդը, անցեալ տարի աշնանը, ընկերակցութեամբ յարգելի Արամ Բաֆֆու եկել էին ս. Էջմիածին, ներկայացել էին Վեհափառ Կաթողիկոսին, դիտել ս. Էջմիածնի հնութիւնները և ապա Պարսկաստանի վրայով անցել Տաճկահայաստան: Անձամբ ծանօթանալով ուստահայերին և մանաւանդ տաճկահայերին, իրենց ճանապարհորդական նկարագրութիւնները, այլ և անձնական խորաթափանց դիտողութիւնները գրի առնելով տալիս են անգլիական, և առհասարակ եւրոպական գրականութեան մի նոր գիրք «Ճանապարհորդութիւն և քաղաքական կեանք Հայաստանի մէջ» վերնագրով, հարստացնելով Հայաստանի վերաբերեալ ուսումնասիրութիւնների շարքը: Բըքստըն եղբայրների ճանապարհորդութիւնը աւելի քան ժամանակակից էր, որովհետեւ նոքա անձամբ դիտելով հայ տառապած ժողովուրդի կեանքը, հայի առանձնայատուկ օջախը, նոցա «քաջ և անվիհեր ոգին»՝ դէպք ունեցան՝ համարեա իրենց ճանապարհորդութիւնից անմիջապէս յետոյ, Փարիզի Միջազգային ժողովում մեծ թափով պաշտպանելու Հայկական դատը և առանձնայատուկ պարզութեամբ բացատրելու քրիստոնեայ պետութիւններին դրական և շուտափոյթ օգնութեան անհրաժեշտութիւնը¹⁾: Բացի դորանից, երբ յունիսի 13-ին Հայկական Միացեալ Ընկերութիւնը

1) Տես Միլիկովի յօդուածը «Արարատ»ի 4914 Թ. յունուարի համարում էջ 56, 57:

Լոնդոնի ամենայայտնի հիւրանոցում մի ճաշ է տուել ի պատիւ պ. Նօէլ Բլքստընի ամուսնութեան՝ վերջինս իր ճառում «խանդավառութեամբ խօսել է հայ ցեղի յատկութիւնների նկատմամբ, շեշտելով մասնաւորապէս հայի ընտանեկան իղէալները: Նա ասել է, որ հայ ցեղի իղէալը սերտ կերպով կապուել է ընտանեկան օջախի և տաճարի հետ, հէնց այդ հոգի վրայ հայ ժողովուրդը տառապել է ամենից շատ: Հայի օջախը սրբապղծուել է և նորա տաճարը արատաւորուել է: Բոլոր ազատարարների համար էական նապէս անհրաժեշտ է յիշել այդ ճշմարտութիւնը և ապահովել նրա օջախը սրբապղծութեան դէմ և նրա ազատութիւնը՝ կրօնական պաշտամունքի վայրերում: Դրանք, մարդկային տարրական այդ իրաւունքները, անարգուել են դարերից ի վեր»: «Ի՞նչ և ի՞ր եղբօր՝ Հէրօլդ Բլքստընի ուղևորութեան ընթացքում,—նա աւելացրեց,— իրանց վրայ խոր ապաւորութիւն էր թողել հայերի արտասովոր քաջութեան և էներգիայի փաստը: Հայերը ցոյց են տալիս մեծ եռանդ որպէս դաստիարակիչներ, և այցելողների ուշադրութիւնը գրաւել էր, որ հայ ցեղը, որի ամբողջ քաղաքակրթական գոյութիւնը խորտակուել էր մի կատակ լիզմով, դեռ չը սառած՝ իր հրդեհուած օջախների ածխանները, ծրագրում էր նոր պլաններ, կառուցանելու նոր դպրոցներ և կօլէջներ»: Ապա ակնարկելով հայերի հայրենասիրական զգացմունքների վրայ՝ ասել է. «Հայերից աւելի ոչ մի ուրիշ ցեղ արտադրել է մարդիկ՝ պատրաստ մեռնելու ազգային դադափարի համար: Նրանց ազգային իղէալն անբաժանելիօրէն կապուել է ազգային եկեղեցու հետ և հայ ցեղի՝ քաղաքակրթութեան դատին՝ նուիրուած լինելն էր, որ էական է դարձնում նրանց ազգային զարգացման լրագոյն առիթներ ստեղծելու հարկը»):

Ահա և այս յարգելի Բլքստըն եղբայրներն են՝ որ պրել են վերոյիշեալ վերնագրով գիրքը, որը բաղկացած է վեց գլուխներից: Առաջին գլխում նկարագրում են քիւրդերի կեանքի պայմանները, երկրորդ և երրորդ գլուխներում թրքահայ և ռուսահայ ժողովրդոց կեանքը, ունեցած անցուղարձը: Չորրորդ գլուխը յատկացրել են հայ եկեղեցուն, որտեղ մեծ յարգանքով ներկայացնում են նորա պարզութիւնը, անկասխտութիւնը և ազատասխտութիւնը հին եկեղեցիների մէջ: Հինգերորդ գլխում խօսում են մահմեդական պետութիւնների մասին և առաջ են բերում հայերի դէմ գործածուած անիրաւութիւնները և տեղի ունեցած կոտորածները: Իսկ վերջին վեցերորդ գլխում խօսում են Եւրոպական պետութիւնների Հայաստանի հանդէպ ունեցած դերի մասին:

*) Տես «Մշակ» 4944 թ. № 440 Լոնդոնից թղթակցութիւն:

Ամբողջ գիրքը գրուած է կենդանի կերպով, որովհետեւ իրենց անձնական գիտողութիւնների արդիւնքն է բոլորը: Մանաւանդ երբ հայերի քրդերի կողմից կրած հալածանքների ու դառնութիւնների մասին են խօսում՝ շատ հեղինակաւոր և ազգու են նոցա խօսքերը, որովհետեւ Հայաստանի մէջ ճանապարհորդութեան ժամանակ իրենք ևս ենթարկուել են քրդերի յարձակման և կրել են մահուան տագնապալից վայրկեաններ, բայց բարեբախտաբար անվտանգ ազատուել են:

Սկզբից մինչև վերջը ընթերցողը նկատում է՝ որ Բըքստըն եղբայրները աշխատել են նկարագրել հայերի տառապանքները բաւական անաշուտ և փաստացի եղանակով: Աշխատել են նոքա իրենց գրքով վերստին եւրոպական պետութիւնների դուրը շարժել յօդուտ Հայկական դատ:

Բացի վերոյիշեալ վեց գլուխներից, գիրքը բովանդակում է իւր մէջ նաև յարգելի պ. Արամ Բաֆֆու *) գրած հետեւեալ երեք գլուխները, ա) Հայաստանի պատմական անցեալը, բ) Հայերի ներկայ դաստիարակութիւնը և գ) Հայ ժողովրդի էական յատկանիշները: Արամ Բաֆֆին այս երեք գլուխները գրել է շատ հիանալի և սահուն ոճով և որոնք անշուշտ կարևոր են հայը օտարներին ծանօթացնելու տեսակէտից:

Գրքի վերջին մասում գրուած է Հայաստանի ընդարձակ մէկ քարտէզը և 61-րդ յօդուածի բովանդակութիւնը: Ամբողջ գիրքը բաղկացած է 274 էջերից 8⁰, որտեղ շատ որոշ կերպով եւրոպացիների առաջ պարզուած է հայի կեանքն իր ամբողջ փուլերով, իւրև ժուժկալ, աշխատասէր և քաղաքակիրթ ազգ արեւելեան ցեղերի մէջ: Գիրքը զարդարուած է հայկական և քրդական կեանքից վերցրած լուսանկարչական պատկերներով, կան նաև հայ եպիսկոպոսի, երևանի, ա. էջմիածնի և Վարազայ վանքի պատկերները:

X.

*) Մեր անմահ վիպասան Բաֆֆու որդին է: